
Samo Kristen, Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteu II. svetovne vojne. Društvo 2000, Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 2006, 410 strani.

V zadnjih letih se je na knjižnem trgu občutno povečalo število publikacij in tudi drugih dogodkov, ki se na tak ali drugačen način ukvarjajo z vprašanjem odnosov med Slovenci in Hrvati oziroma med Slovenijo in Hrvaško. To se zdi po eni strani povsem razumljivo, saj gre vendar za dva sosednja in povrh še sorodna naroda, ki sta v preteklosti dolgo tudi živela v skupnih državnih tvorbah. Po drugi strani se seveda postavlja logično vprašanje, zakaj se pri nas o Hrvatih in Hrvaški toliko piše oziroma dogaja prav zdaj. Omenjene publikacije se sicer dotikajo različnih tem znotraj teh medsebojnih odnosov, od povsem "neaktualnih" zadev iz starejše zgodovine pa do sedanjega življenja Slovencev na Hrvaškem in predvsem do vprašanja meja med obema (sedanjima) samostojnima državama. Gotovo prav v slednji problematiki tiči odgovor na gornje vprašanje, saj je namreč to izrazito aktualno, politično in tudi praktično vznemirljivo vprašanje, pač glede na dejstvo, da meja v (številnih) podrobnostih še ni določena oziroma se državi o njenem poteku še nista uspeli dogovoriti. Hkrati se tudi kaže, kako tvegano je kakšno preteklo dogajanje razglasiti za "neaktualno", saj prav diskusije o slovensko-hrvaški meji na začetku 21. stoletja dokazujejo tesno vzročno-posledično povezanost, nekakšno zvezno funkcijo preteklih in najnovejših dogajanj. Argumente za (prave) odločitve v sedanjosti namreč v veliki meri iščemo v preteklosti. Prav tako razprava o tej ne do konca določeni meji ponovno potrjuje obstoj in součinkovanje "siamskega dvojčka" zgodovina-zemljepis.

Razprava teče seveda predvsem okrog določitve slovensko-hrvaške meje v Istri; to je razumljivo, saj v preteklosti na tem območju nikdar ni bilo neke administrativne razmejitve, ki bi se v osnovi naslanjala na etnično oziroma jezikovno stanje na terenu. Prav to stanje pa naj bi že po drugi svetovni vojni med jugoslovanskima republikama, enako pa tudi sedaj med samostojnima državama, bilo glavno merilo za določitev meje. Po drugi strani pa so meje, ki so močno ločevale in obstajale stoletja, lahko v veliki meri tudi same "ustvarjale" razlike, ki so že imele značaj narodnostnega. Taka je bila v našem primeru stoletna meja med ogrskim kraljestvom in zahodnje ležečima avstrijskima deželama, Kranjsko in Štajersko. Zato bi bilo nekako logično pričakovati, da bi Slovenci in Hrvati po letu 1945 in ponovno po letu 1991 imeli težave z določitvijo meje zgolj na istrskem, ne pa tudi na ostalih odsekih. To pa se iz različnih vzrokov ni zgodilo in "reševanje" mejnega vprašanja je na štajerskem koncu privedlo celo do zelo tragičnih epizod, kot je bil recimo primer v Štrigovi.*

Knjiga Sama Kristena, o kateri nameravamo izreči nekaj opazanj, se, kot kaže že njen podnaslov, ukvarja prav z mejo v Istri in to v času druge svetovne vojne.

---

* Opomba odgovornega urednika: Mišljen je dogodek iz spomladi 1947, ko naj bi hrvaški organi Udbe v Štrigovi pobili okoli 30 Slovencev, ker so ti izražali slovenskost. Dogodek, ki je postal v zadnjem času "predmet" politizacije v odnosih med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško glede urejanja mejne problematike, v arhivskem gradivu ni dokumentiran. Okoli območja Štrigova-Razkrižje sta se v prvem letu po 2. svetovni vojni Slovenija in Hrvaška resnično prepirali, vendar je bila rešitev z dogovorom najdena leta 1946. Glej v Zdenko Čepič: Oris nastajanja slovensko-hrvaške meje po drugi svetovni vojni. V: Mikužev zbornik, Ljubljana 1999, str. 204-209. Kaj se je res zgodilo v Štrigovi spomladi 1947 bo moralo slovensko in tudi hrvaško zgodovinopisje še raziskati in dokumentirati.

Predvsem v vojnih letih so se namreč, kot se je kmalu izkazalo, zgodili vsi usodni dogodki, ki so vsaj v grobem določili poveljno mejo med republikama in posledično tudi sedanjo, pač ne dokončno, mejo med državama. Kljub dolgemu pojasnjevalnem podnaslovu knjiga za bralca vsebinsko in tudi metodološko predstavlja določeno presenečenje. V tem smislu se tako po obsegu kot tudi po vsebini zelo razlikuje od svoje "predhodnice", ki jo je avtor pod naslovom "Istrsko vprašanje" objavil leta 2002. Je namreč daleč od tega, da bi se omejevala samo na vprašanje razmejitve med Slovenci in Hrvati v Istri. Drži sicer, da je to njena rdeča nit, na katere simbolni, čeprav ne tudi časovni začetek avtor postavlja elaborat "Jadransko pitanje", ki ga je v Londonu 19. marca 1943 napisal dr. Dragovan Šepić. V njem je tedanji tesni sodelavec bana Ivana Šubašića, sicer po rodu istrski Hrvat, v bistvenih potezah predstavil razvoj italijanskega julijskega in jadranskega imperializma oziroma fašizma ter njune usodne posledice za primorske Slovence in istrske Hrvate kot tudi za jugoslovansko državo kot tako. Njegov logični zaključek in hkrati sugestija zaveznikom sta jasna: Italijo je treba omejiti na zahodno jadransko obalo, predvsem pa osvoboditi Slovence in Hrvate in njihovo naseljitveno ozemlje pridružiti matični državi Jugoslaviji. Ob tem, ko Šepić predstavlja naseljitveni prostor obeh narodov znotraj tedanjih italijanskih meja, tudi konkretno navede, da narodnostna meja med Slovenci in Hrvati v Istri poteka po grobi črti Klana - Umag.

Prav slednje dejstvo nato v veliki meri zaznamuje nadaljnje Kristenovo izvajanje. V zvezi s tem namreč poudarja, da je bil Šepić poleg Ivana Marije Čoka v najožjemo vodstvu Jugoslovanskega odbora iz Italije. To je po njegovem hkrati pomenilo, da so si primorski Slovenci in istrski Hrvati (vsaj tisti v Italiji in emigraciji) kot "domačini" in neposredni poznavalci stanja na terenu bili edini, kje poteka prav(ičn)a narodnostna meja v Istri. V nadaljevanju avtor z logičnim povezovanjem navidez naključno istočasnih dogodkov tudi Šepićev elaborat vključi v t.i. "predinvazijski" kontekst. Tedaj se je namreč v zavezniških in ne samo njihovih krogih resno razpravljalo o možni invaziji na vzhodni jadranski obali. Ob tem in po tem je v tej povezavi sledila cel vrsta dogodkov, ki so to invazijo napovedovali ali pa tudi ne. V to vrsto pisec uvršča takratni Šubašićev sprejem pri kralju Petru II (Šepićev elaborat naj bi prav tedaj bil pripravljen za Šubašića), pogajanja partizanov z Nemci v Zagrebu, že podpisano Dolomitsko izjavo, Kuharjevo pismo vodstvu Slovenske zaveze (SZ), sklic plenuma SZ v Ljubljani, razgovore predstavnikov SZ in primorske sredine v Beogradu itd. Toda kot "motor" in tudi kot zelo otipljiv signal, da do invazije res lahko pride, deluje prihod padalske "misije" Equinox, katere ena trojka se je spustila k primorskim partizanom, druga pa k dolomitskim četnikom. Tu naj bi šlo za prizadevanja Čoka oziroma njegovega odbora, da doseže med Slovenci enotnost in jih pripravi na bližnjo osvoboditev. Po eni strani je šlo tu za tipanje terena, po drugi pa seveda za neinformiranost in tudi nevednost. Prava realna sila med Slovenci so namreč tedaj že partizani pod vodstvom komunistične partije in ona je od tedaj vodila igro, tudi v odnosu z zavezniki, kar je bilo ob bližnjem razkolu med njimi in Dražem Mihajlovičem še toliko lažje.

Tudi vprašanje narodnostne in posledično upravopolitične razmejitve v Istri je šlo svojo pot, tudi mimo Šepićevih in Čokovih ugotovitev. O tem so odločali samo še na terenu oziroma znotraj partizanskega gibanja. Če se je približna črta Klana-Umag omenjala pred vojno v raznih emigrantskih in tudi slovenskih publikacijah,

pa so bili med vojno Jugoslovanski odbor iz Italije in njegovi subjekti pravzaprav edini na tem stališču. Res je, da je Franc Rozman-Stane na sestanku s hrvaškimi poveljniki v Pazinu konec septembra 1943 želel doseči operativno razmejitveno črto na Mirni, a Hrvati so vztrajali na Dragonji. Neodvisno od tega je Dragonjo kot mejno reko postavil tudi hrvaški emigrantski voditelj Juraj Krnjević, ki je na zahtevo britanske diplomacije junija 1943 v Londonu sestavil zadevni memorandum. Skupaj z drugimi potezami, ki jih tu ne moremo navajati, je prišlo v seštevku do dejstva, da so vsi hrvaški (tudi partizanski) subjekti stali na stališču Dragonje kot mejne črte, medtem ko se slovenski odločilni dejavniki o tem tako rekoč niso izrekli. Logična posledica tega je bil tako sporazum Guček - Babić 10. 2. 1944 na Maliji, kjer sta se politična predstavnika slovenskega in hrvaškega partizanskega gibanja sporazumela o Dragonji kot mejni črti med slovenskim in hrvaškim delom Istre. To je vsekakor imelo daljnosežne posledice. Dragovan Šepić je po vojni postal zgodovinar in je veliko pisal o istrski zgodovini. Svojega elaborata iz leta 1943 ali celo mejne črte Klana - Umag ni omenjal nikdar več.

V bistvu je nemogoče na kratko povzeti siceršnjo razgibano in zanimivo vsebino knjige. Zgoraj smo omenili zgolj tiste značilnosti pripovedi, ki zadevajo vprašanje razmejitve v Istri. Avtorjev asociativni lok je izredno širok, hkrati pa je skrajno dosleden v iskanju najširšega možnega konteksta, pri čemer se pri izpeljavi zgodbe ne boji "skočiti" tudi na druge kontinente, v najvišje vrhove zavezniških poveljstev ali narediti časovne preskoke tudi v desetletjih. Tako beremo med drugim tudi razmeroma podroben opis britanskega napada na italijansko vojno ladjevje v pristanišču Taranto kot tudi druge, ponavadi vznemirljive podrobnosti.

Tudi kar zadeva številne posamezne epizode je avtorju uspelo priti do nekaterih ugotovitev ali vsaj interpretacij, ki se v celoti ali pa v posameznostih razlikujejo od do sedaj uveljavljenih. Tako je pismo Alojzija Kuharja iz Londona v Ljubljano marca 1943, ki je bilo po dosedanji razlagi namenjeno škofu Gregoriju Rožmanu, po Kristenovi analizi bilo naslovljeno pač na Miloša Stareta, člana naj-ožjega vodstva Slovenske zaveze. Podobno je pisec poudaril, da gre med povode in okoliščine, ki so Komunistično partijo vodile k sklenitvi t. i. Dolomitske izjave šteti tudi "nevarnost" napovedujočega se zavezniškega izkrcaja na Jadranu. Partija si je s tem zagotovila prevladujoč položaj in ob morebitnem prihodu Angležev ji je kot potencialno nevarna ostajala le še sicer šibka sredina. Avtor se je zelo potrudil in opisal tudi do sedaj manj znano prizadevanje Čokovega odbora, da bi dosegel združitev četnikov in partizanov, pač vse v funkciji uspešnosti boja za osvoboditev Primorske. Podobno je natančno predstavil različna prizadevanja slovenskih in jugoslovanskih subjektov, da bi dosegli neka konkretna britanska jamstva za korekcijo meje na Primorskem in Istri, seveda v korist Slovencev in Hrvatov. Dodajmo, da bi pri tem veljalo upoštevati še zbornik "Britanci o Kraljevini Jugoslaviji" v uredništvu Živka Avramovskega. Tudi trditev, da sta bila Ivan Šubašić in Sava Kosanović sovjetska agenta, je seveda več kot zanimiva. Ne zgolj zanimiva pa je ugotovitev, da se je pred kapitulacijo Italije Centralni četniški odred premaknil v Grčarice ne le zaradi morebitnih povezav s četniki z juga, temveč tudi zaradi morebitnega sestanka med britanskimi predstavniki in italijanskim generalom Gambaro. Kot nekakšen višek pronicljivosti pa vsaj po mnenju podpisanega velja oceniti avtorjevo ugotovitev o nekakšni "metodični etnogenezi" Hrvatov po drugi svetovni vojni na območjih južno od Dragonje, kjer je bilo ob starejših štetjih

sicer zanemarljivo ali pa kar nično število Hrvatov. Ta "etnogeneza" se je pač dogodila kot rezultat tamkajšnjih povojnih administrativnih preureditev.

Ob tem dodajmo, da pisec ni pozabil omeniti tudi nekaterih drugih indikativnih dejstev, ki so bila morebiti do sedaj premalo poudarjena. Med slednjimi navedimo dejstvo, da so prvi padalci pri primorskih partizanih imeli s seboj 27.000 letakov s pozivi na mirovanje (gverile), češ da se bliža čas izkrcanja oziroma da "se čas osvoboditve bliža". Podobno je v kontekst morebitnega zavezniškega izkrcanja na jadranski obali umestil znana marčna pogajanja med partizani in Nemci in še, da je kasneje, septembra 1944 komandant partizanske 18. divizije Stane Semič-Daki bil pred tem, da se premakne na območje Gorskega Kotarja, kjer naj bi zavrnil morebitno zavezniško izkrcanje. Posebej ob vzročno-posledičnem povezovanju obilice posameznih dogodkov ter potez različnih v knjigi nastopajočih subjektov je avtor pogosto zelo smel, v večini primerov sicer tudi logičen in prepričljiv. Res pa je, da včasih svoje izpeljave omili in omehča z ustreznimi pridevniki ali prislovi. Ob veliki količini podatkov in njihovem umeščanju v ustreznih kontekst je seveda skoraj nujno prišlo tudi do kakšne nerodnosti oziroma nepazljivosti. Omenimo n.pr., da se na strani 240 ob omembi faksimila skice istrskega prebivalstva v listu "Istra" namesto pravilne 1935 pojavi napačna letnica 1943.

Knjiga ob svoji nabitosti s podatki seveda zahteva zelo pozorno branje, čeprav je vsebina po drugi strani zelo zanimiva, opisano dogajanje pa razgibano in ponekod spominja na dramaturgijo Iana Fleminga. Kljub temu bi se vsaj s strokovnega zgodovinopisnega vidika lahko bralcu marsikaj olajšalo. Opombe pod črto v veliki meri niso zgolj referenčnega značaja, temveč predstavljajo obširne vsebinske dopolnitve. Ob dodatnem dejstvu, da so natisnjene v drobnem tisku, so odločno preobširne. Podpisani tu stoji na stališču, da v kolikor je vsebina teh opomb pomembna, naj se jo vključi v glavno besedilo, če pa temu ni tako, pa se opomba lahko izpusti ali pa zgolj na kratko povzame. Enako v opombah nekoliko motijo dolgi citati v tujih jezikih, avtor pa skozi celotno besedilo uporablja nenavadne in tudi nepotrebne tujke. To nas navaja na misel, da besedilo knjige morda sploh ni bilo lektorirano. K seznamu osebnih imen, ki je seveda najpomembnejši, bi lahko uredništvo dodalo še seznam krajev, seznam kratic in morda tudi stvarni indeks. Zelo dobrodošel bi bil seveda tudi sistematični seznam virov in literature. Pohvaliti pa gre dodatek z reprodukcijami različnih kart o razmejitvi v Istri, predvsem pa s faksimilom Šepičevega elaborata. Kar zadeva že omenjene vire in literaturo, naj za zaključek poudarimo, da je Kristen pri pisanju knjige uporabil izredno veliko arhivskega gradiva, med drugim tudi iz britanskih Državnih arhivov ter Diplomatskega arhiva Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu, da ne govorimo o številnih fondih iz Arhiva Slovenije. Uporabil je tudi mnogo historiografskih in biografskih del, ki jih sicer ni moč najti v slovenskih knjižnicah, kar priča o njegovem velikem tozadevnem prizadevanju. Tudi to kaže na dejstvo, da gre v primeru knjige "Meje in misije" za bogato in izredno povedno delo, v katerega pisanje je bilo vloženo veliko energije.

Boris Mlakar